

לאמונת עתנו | הפרק החסר

עוז דוד בלומן

- א. מהפכה רוחנית
- ב. עול מלכות שמים תחילה
- ג. תורה שבעל פה
- ד. קדושה הלוחמת נגד הטבע
- ה. תפקידם של אנשי אמונה
- ו. מחתרת יהודית חדשה
- ז. תנועת תשובה אדירה

מאמר זה נכתב מתוך הערכה עמוקה וגעגועים לקול צלול ועמוק שעלה משיבת
"מרכז הרב" לפני עשרים ושלושים שנה. לצערי, בתרועות המלחמה של השנים
האחרונות הלך קול זה ונמוג, וכבר אינו נשמע.

בשורות הבאות אני מבקש להיות לו מחדש לפה – בשפתו, בסגנונו ומתוך הנחות
היסוד שלו.

א. מהפכה רוחנית

הראי"ה קוק (להלן: הרב) הותיר אחריו משנה רחבה ובה מאות ניתוחים של מגמות
ותהליכי עומק בעם היהודי, הקשורים באופן ישיר או עקיף לשיבת ציון ולבניין הבית
הלאומי בארץ ישראל. לאלו האמונים על ברכי משנתו, יהיו הרעיונות הבאים פשוטים
ומתבקשים, אלא שכפי שכתב הרמח"ל (מסילת ישרים), "כפי רוב פרסומם, כך
ההעלם מצוי והשכחה רבה".

כותב הרב (אורות עמ' פד): "מקובלים אנו שמרידה רוחנית תהיה בארץ-ישראל
ובישראל, בפרק שהתחלת תחית האומה תתעורר לבא". הרב מדבר על מסורת,
המופיעה במדרש, בדבר מרידה בכל עניין רוחני שתופיע עם חזרת העם היהודי
לארצו. אין מדובר רק בתופעת החילון שרווחה בתקופת החלוצים, אלא בתהליך כללי
של דלדול הרוח שהולך ומתקדם עם השנים. "השלוחה הגשמית שתבא לחלק
מהאומה, אשר ידמו שכבר באו למטרתם כולה, תקטין את הנשמה, ויבאו ימים
אשר תאמר אין בהם חפץ". הרב התייחס בדבריו לעיל ל"התחלת תחיית האומה",
אך הוא מתאר כבר את הדור השני והשלישי. תגיע תקופה יציבה יחסית מבחינה
כלכלית ובטחונית. חלק מהאומה, שככל הנראה שאף להגיע ליציבות מעין זו, יאבד

את תודעת השליחות שאפיינה אותו עד כה, וממילא "השאיפה לאידיאלים נשאים וקדושים תחדל, וממילא ירד הרוח וישקע".

ניתן לראות בעשרים השנים האחרונות תהליכים של חולשה אידאולוגית בחברה הישראלית, הנובעת בין היתר מרווחה כלכלית מסויימת. אין הכוונה לתהליכי השלום, שקודמו לא פעם בידי אנשים אידאליסטים שראו בהם המשך ישיר למפעל הציוני; אלא לסוג של עייפות מעיסוק בעניינים ציבוריים, ושקיעה נינוחה במישור הפרטי.

ברם תהליכים אלו לא היו ואינם חזות הכל. הרב ממשיך ומתאר את שעומד להתחולל – מתוך ועל גבי תהליכים אלו: "עד אשר יבא סער ויהפך מהפכה, ויראה אז בעליל כי חוסן ישראל הוא בקודש עולמים". השלב הבא, לדעת הרב, הוא שתופיע "רוח סער". מדובר ברוח שלרוב אינה בעלת משמעות חיובית, והיא מוזכרת במקורות בהקשר של פריצת גדרים וחוסר סדר. במקום אחר (אורות, עמ' מא) קובע הרב שרוח זו, שאינה מיושבת, נועדה בעיקר לתקופות מעבר ו"לעת מלחמה". במילים אחרות: עם היווצרות החולשה האידאולוגית, יוצר צימאון גדול למהפכה רוחנית, צימאון חיובי שיפרוץ פרצות. זהו החזון של הרב, שמופיע לאורך ורוחב משנתו.

ב. עול מלכות שמים תחילה

בשנים האחרונות אנחנו עדים לניצנים של המהפכה הזו. אין מדובר רק בתופעה הרחבה של חוזרים בתשובה, שמונה כיום עשרות אלפי אנשים במגזרים שונים ועם כיפות מגוונות, אלא בתנועה רחבה אף יותר, של חיפושי זהות יהודית ומשמעות רוחנית: בתרבות, בספרות, בחוגים אינטלקטואליים. צעירים מוכשרים ואינטליגנטים, אלו שבזמנו נטשו את בית המדרש על מנת לכוון את המהפכה הציונית, ניגשים כיום לארון הספרים היהודי ומוצאים בו עניין מחודש.

אלא ש"אליה וקוץ בה". תנועת התשובה הרחבה הזו אינה מלווה, כבעבר, בקבלת עול מצוות, ולעיתים הזהות היהודית שנולדת ממנה היא ליברלית ופלורליסטית, עד כדי חתירה תחת יסודות ההלכה.

בראש ובראשונה, אין צורך להיבהל מתנועות של תשובה שאינן מקבלות על עצמן עול מצוות. הרב כבר קבע שתשובת הדור לא תיערך בבת אחת, ושההגעה אל הקיום המעשי תגיע בשלב האחרון שלה (אורות התשובה, תוספות תשובה, ח): "ארבעת הפרקים, שהחינוך של הדור שנתרחק מקדושתה של תורה, צריך שיתקרב על ידם אל מקור הקודש, הם: כבוד הדת, חיבת הדת, הכרת הדת, וקיום הדת". קיימת הדרגה נחוצה וחיובית. עוד קודם לקיום הדת, אנשים בוגרים, רציניים ושקולים אמורים לחבב ולהכיר אותה. כך גם חינוך בנו של הרב, הרצי"ה: לא לכל חוזר בתשובה הרשה הרצי"ה להתחיל ולקיים מצוות, בציינו – על יסוד דברי הגמרא –

שיש לקבל "עול מלכות שמים תחילה ואחר כך עול מצוות". בתהליך הנוכחי, לא רק שיש כבוד וחיבה כלפי הדת, אלא אף רצון להכיר אותה ולקיים ממנה חלקים מסוימים.

ג. תורה שבעל פה

אך בכדי לרדת לשורשה של התופעה, ולהצליח לראות באור חיובי את המניעים העומדים מאחוריה, יש לעמוד על מושג אחר – "תורה שבעל פה". "תורה שבעל פה" היא האופן שבו התורה המסורה בידינו מכוונת להדריך את השאיפות, הרגשות הרצונות שלנו. תורה שפותחת בפנינו מרחבים חדשים; שמצליחה לגרום לנו להתעלות; שמלווה את החששות והספקות שלנו; שיש בה מענה לתהומות ולכאבים כמו גם לרוחב הדעת ולגדלות הנפש.

הרב מתאר (אורות, עמ' פו) כיצד בכל יום ויום שעבר על העם היהודי בגלות, הלכה תורה שבעל פה וירדה מגדולתה. אין מדובר רק על חסרון בלמדנות, חריפות או זיכרון. ככל שפחתו בעם היהודי תחושות החיים הבריאות, הכשרונות הרגשיים והאומנותיים, היחס אל טבע הארץ וטבע האדם – פחתה יכולת ההתפתחות של תורה שבעל פה. הגדולים שיננו את התורה, השתעשעו בה, אך לא יכלו לחשוף את העושר שיש בפנימיותה. לכן, ממשיך שם הרב, "מהרה יפוח היום, ואור חיים יבא מאוצר גאולת עולמים וישראל יעשה חיל, ינטע על ארצו וישגשג בכל הדר סדרי", זהו מפעל ההתיישבות, שהחל בראשית הציונות, "אז תחל תורה שבעל פה לצמח מעומק שרשיה, תעלה מעלה מעלה, ואור תורה שבכתב יזריח עליה קרני אורה מחדש". יש לשים לב לדברים אלו. תורה שבעל פה זקוקה לצמות מחדש, והיכולת שלה לעשות כן נובעת מהחיים שמתקמים כאן בארץ ישראל. תורה שבעל פה אינה רק החידושים שבספרים, או הנוסח של "עשה כך ואל תעשה כך". אדרבה – כיוונים אלו פרחו עד מאוד בזמן הגלות. תורה שבעל פה היא זו המחברת אל החיים, ופורחת עם פריחתם.

במושגים אלו דרושה זהירות, אך עלינו להבין שהתורה כפי שהיא היום לפנינו עדיין אינה שלמה. לא חסרות בה אותיות, אלא מפגש חי: דרושים לתורה לומדים שמוכנים להביא את כל יכולותיהם וכשרונותיהם לבית המדרש. לא "למסור את הנפש" במובן השלילי של מחיקת זהותם ואישיותם, אלא במובן החיובי של מזיגת כל העושר והעומק שהם חווים לתוך הלימוד, ולהאיר את התורה עצמה באור חדש.

המפגש הזה, לימד הרב, יכול להתרחש רק כאן, בארץ ישראל. כל התביעות הנפשיות והרוחניות צריכות לקבל את ביטויין בסדרי הלימוד. הרב זעק על כך במקומות רבים, שתלמידי חכמים בארץ ישראל לא יוכלו להמשיך ולעסוק בפלפולים, מבלי להחיות

בקרבתם את הצד הרוחני העמוק שבתורה – ושסופה של תורה שתילמד באופן זה ליבש.

ד. קדושה הלוחמת נגד הטבע

נושא זה קשור לצמד מושגים נוסף, שהיה שגור בעבר ב"מרכז הרב". כותב הרב (אורות, עמ' עז): "הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל, והשכינה שירדה בגלות עם ישראל הוא הכשרון להעמיד קדושה בנגוד לטבע". עם ישראל בגלות, קובע הרב, היה טהור וקדוש. אולם הקדושה שהוא פיתח היא קדושה שעומדת בניגוד לטבע. טבעו הנפשי של היחיד, טבעם של החיים החברתיים, ואף טבען של הרוח והתרבות. בגלות – היה בכך צורך, שכן החיים שצמחו בארצות נכר הכילו יסודות זרים ואליליים. "אבל הקדושה הלוחמת נגד הטבע אינה קדושה שלמה, צריכה היא להיות בלועה בתמציתה העליונה בקדושה העליונה, שהיא הקדושה שבטבע עצמה, שהוא יסוד תקון עולם כולו וביסומו הגמור". קדושה הלוחמת בטבע היא אמנם קדושה אמיתית, אך היא איננה שלמה. היא דורשת ביטול, כיווץ וצמצום של כוחות החיים – מהאדם הפרטי ומחיי הקהילה. בכדי להחזיק בה ולטפח אותה יש לעמוד בקשרי מלחמה עם הנפש פנימה ועם המציאות הסובבת. אך על מנת לתקן את העולם, מחדש הרב, יש לשוב ולבקש את הקדושה שבטבע. בארץ ישראל התנועות הנפשיות שלנו, השאיפות הרוחניות, הרצון לחיים בעלי משמעות מגיעים ממקום בריא וקדוש. אין הכוונה שלא נזדקק לזיכוכ, לדיוק ולשיפור, אך היחס משתנה מהיסוד: אין לחנוק את הזרמים הללו, אלא להיפתח אליהם ולעבוד איתם.

במקום אחר כותב הרב (אורות הקודש, ח"ב, עמ' שיז): "רז התנועות העכשויות", משמעות התהליכים המתרחשים בהווה, "מתברר בזה, שהקודש עצמו, אור העולם, העומד למעלה מהטבע, מגופניות ומחברתיות", מעל למציאות החיים הרגילה שלנו קיים "קודש", מישור של אצילות אלוהית, שמתוכו נחצבים החכמה והערכים שלנו. ה"קודש", כעת, "תובע הוא מהעולם בכלל, ומישראל הפזור והשבור בפרט, את הדקיון [=העלבון] של הטבע, הפשטות, הבריאיות, הנורמליות, שבחיים, בהרגשה, בשכל, בהתפעלות". הרב מחדש שהחזרה לארץ ישראל אינה רק פתרון מדיני לעם היהודי, אלא גאולת האמונה ועבודת ה' ממאסרן הגלות. ה"קודש", שאינו שייך לסדרי העולם, הוא עצמו רוצה להתגלות בחיים טבעיים, על שלל ההיבטים שלהם – שאיפות, רגשות, דעות, דמיונות. התנועה הזו של הקודש לעבר החיים מחוללת מאבקים. "בקירוב אל הטבע יש שנאת הקודש הרגיל, הצורר את הטבע, המשדד את מערכתו". כאשר אנשים מתחילים להתקרב אל הטבע, אל אהבת העולם הזה, הם לרוב מתרחקים מ"הקודש הרגיל", מהדת ומצוותיה. מנגד, "הקודש הרגיל, המורגל מאז להתהלך עם הטבע בקרי, אוגר הוא את שארית כחו להילחם עם

הטבעי, כלומר: אלו שממשיכים לאחוז בדת, ורגילים לכבוש את הטבע ולדכא אותו, אינם מסוגלים להכיל את התהליך של ההתקרבות אל הטבע, ולכן הוא מעורר אצלם התנגדות.

בהמשך מתאר הרב כיצד שני כוחות אדירים אלו, שכל אחד רוצה למלוך לבדו – הדת והטבע – לוחמים בעצם עם עצמם, עם אופיים שלהם, שכן הם זקוקים זה לזה באופן מובנה. האדם לא נועד לחיות באורה של "אידאה דתית", אלא באורה של "אידאה אלוהית", הנוגעת לכל מישורי חייו (אורות, עמ' קט).

ה. תפקידם של אנשי אמונה

באותה פסקה ב"אורות הקודש" הרב גם מציין את תפקידם של אלו הזוכים להבין את משמעותם של תהליכים אלו. לדבריו, הם אינם צריכים לנקוט צד פעיל במאבק, אלא "לעמוד ממעל" לשני הצדדים, שכן שני הצדדים באים עם תביעות מוצדקות שיש להן מקום. התפקיד שהרב מועיד להם הוא אחר: לרכך את המאבק, לגלות לעיני כל צד עד כמה הוא זקוק גם לצד השני, ועד כמה הצד השני משלים אותו.

המצב שנוצר כיום הוא אחר. יותר ויותר אנשים דתיים – רבנים, צדיקים ויראי שמים – חשים את האיום והסכנה המרחפים מעל לדת, וכתוצאה מכך נוקטים צד פעיל במאבק. הדבר מצער לא רק משום שבכך הם מונעים עצמם מלראות את השאיפות והרצונות הטובים שמצויים בצד השני, אלא בעיקר משום שבכך הולך ופוחת מספר האנשים המסוגלים "לעמוד ממעל" למאבק ולעבוד את עבודת החיבורים. את הצד הליברלי הם מאשימים שוב ושוב ב"רפורמה". מעבר לכך שטקטית הדבר אינו מומלץ – שכן הוא עלול להוביל את הצד השני באמת לזרועות הרפורמה, ולקבע אותו בה – יש כאן טעות יסודית. כאשר אנשים באים וטוענים – "זו התורה שלי, זו המסורת שלי, אני גאה בה ורוצה אותה, אבל יש לי עוד סל ערכים שאיני מוכן לוותר עליהם" – יש לשמוח בכך. לא רק על כבוד הדת וחיבת הדת שמתגלים כאן, אלא גם על אותם ערכים עליהם אנשים אלו אינם מוכנים לוותר. הערכים הללו הם נקודות חיים עבורם, ויש לברר מה גנוז בהם והיכן הוא מקום מושבם בתורה.

המצדדים במאבק מעלים טענה נוספת, שיש לדון בה. לדבריהם, מקור הערכים הליברליים הוא נכרי ומעורב בו זדון. הקרן החדשה לישראל ושלל גופים נוספים משקיעים כאן את כספם בדיוק למטרה זו: להפוך את לומדי התורה לליברליים יותר, בכדי לקדם תהליכים שונים בחברה הישראלית. על העובדות הללו אין צורך לחלוק. גם בתקופת הרב היו רעיונות רבים שמקורם באומות העולם. השאלה היא אחרת: מדוע אותם חלקים בחברה הישראלית נוטים לקבל את הרעיונות הללו? ניסוחים של "שטיפת מוח" או "שוחד כלכלי" אינם מועילים ואינם מקובלים, ומהווים עלבון

לאוטונומיה ולאינטליגנציה של בני השית. אמת, יש אופנות גם בתחום הרוח, וכסף הוא גורם חשוב במגרש המשחקים האנושי. אבל כאשר מדובר בתנועה ערכית רחבה, יש לחפש את גרעין המשיכה שלה – לערכים ליברליים במקרה זה – במוחם ובליבם של האנשים.

זוהי תובנה מרכזית, שעומדת גם במוקד "מאמר הדור" המפורסם. כך מנתח שם הרב את תופעת הכפירה (אדר היקר, עמ' קי): "ההמון הרב אמנם הוא נמשך אל הזרם ע"י התגעשות של מהומה, ע"י הסמיכה על איזה אבטוריטטים שלו וע"י קלות הדעת", הרב במפורש מדבר על "מהומה", רגשות מבולבלים וחוסר מחשבה שיטתית. יש לאנשים נטיה דמיונית ללכת אחרי "מומחים" ו"בעלי שם" בתחום הדעות. "אבל הסבה הפנימית שמסבבת כל אלה היא התנועה המחשבית הכוללת, שמצאה מקום במוחם של הכחות הפועלים", כלומר: גם אם ההמון נמשך מסיבות חיצוניות, אצל אותם "הכוחות הפועלים", האידאליסטים שמקדמים את הרעיון, יש "תנועה מחשבית כוללת".

הצרה היא שכאשר משקיעים זמן בלהתריע מפני "שטיפת מוח", ובתקיפה שלה בכלי הנשק האלימים והלעגניים – לא נותר די פנאי ודי אנרגיה נפשית לעסוק בקריאות הגדולות של הרב, שנועדו לסייע לתנועת התשובה: לחבר את פרטי התורה לכלליה; לצאת מתפיסת אלוהות מצומצמת לתפיסה גדולה; ללמוד תורה בעלת עומק רוחני ורוחב נפשי. נשווה בנפשנו: האם ייצרנו שפה שמסוגלת למשוך את "מיטב המוחות והכשרונות" לבית המדרש?

1. מחתרת יהודית חדשה

באופן חמור יותר אפשר לטעון, שצעקות אלו שנשמעות כנגד הרפורמה – על אף שהן מגיעות מלב טהור וכואב – הן בבחינת "מחתרת יהודית" חדשה. לפני למעלה משלושים שנה, כאשר ארגוני-מחתרת יהודיים ניסו לפגוע בערבים או לפוצץ את המסגדים שעל הר הבית, היו ישראלים שחשו שמחה והזדהות. אך ב"מרכז הרב" לימדו שמדובר בשמחה רגעית ורדודה, שאינה מסוגלת לקדם את התודעה הציבורית לעבר הצדקה עקרונית של האחיזה ביהודה ושומרון – אדרבה: היא חוללה בה הרס. כך גם כאן. קריאות מחאה המעידות על נאמנות להלכה מסוגלות לחמם את הלב של קהל היראים, אך הן לא מקדמות את התודעה לעבר שמירה וקיום שלה. להפך. הן מבצרות את שומעיהן בנאמנות להלכה כמדד היחיד ביחס לשאלה "הלנו אתה אם לצרינו", מבלי כל התייחסות לעומק התביעה שיש בתנועת התשובה החדשה.

ז. תנועת תשובה אדירה

לפנינו, אם כן, תנועת תשובה אדירה, שאינה פוסעת לעבר הציבור החרדי כבעבר. מן העבר השני קיימים מספר רב של חוזרים בתשובה, שניסו בכל יכולתם להיקלט בחברה החרדית – ולא עלתה בידם. שתי התופעות נובעות משורש אחד, שהופיע בדברי הרב שהוזכרו לעיל: התורה לא נמצאת בשלמות במגזר הדתי והחרדי. יש במגזרים אלו, כמובן, הרבה קדושה, קיום מצוות ולימוד תורה, אבל משהו בחיבור אל התנועות הנפשיות, השאיפות הרוחניות ומרחבי החיים לא נמצא שם. זו "קדושה בניגוד לטבע", ויש כיום צימאון למשהו אחר, עמוק יותר.

אמת. יש כיום גם תופעות המעידות על התפוררות ערכית. זהו טיבן של תקופות מעבר. גם ה"סטטוס קוו" נפתח ועומד למבחן. אך אין בכל אלו בכדי להסתיר את המגמה המבורכת של חיפושי זהות יהודית ומשמעות רוחנית שהולכת וצוברת תאוצה. אל-לנו לאבד את הסבלנות, אלא לפעול עם המגמה הזו. גם ביקורת ומחלוקת עמוקה יכולות להיחשב פעולה – כל עוד הן נעשות מתוך שיח ענייני ובעין טובה. אין בידינו כעת את כל התשובות לתביעות הגדולות הללו, אך אנו מאמינים שהן יתגלו באמצעות הקשבה עמוקה – לאלוהים, לתורה, לזולת, לעצמנו.